

Michiel van Elk: 'Ik voel me wel eens een brein op pootjes'

Michiel van Elk: 'Ik denk dat de neurowetenschap voor sommige mensen een nieuwe religie wordt.' | beeld uitgeverij boom

24 november 2017, 03:00

Remco van Mulligen

Op een dag zag Michiel van Elk (1980) het licht en hield hij op te geloven. Dat was ruim tien jaar geleden. Hij bleef geïnteresseerd in religie, vooral in de vraag waar religieuze ervaringen vandaan komen. In *Extase* analyseert hij die ervaringen aan de hand van eigen experimenten en neurowetenschappelijke inzichten.

Michiel van Elk is hoofd van het Religion, Cognition & Behaviour Lab van de Universiteit van Amsterdam. Hij studeerde filosofie, biologische psychologie en psychologie van religie. De neurowetenschap kan die ervaringen inmiddels goed verklaren aan de hand van de werking van onze hersenen.

Eerder schreef hij al *De gelovige geest*, over de biologische en psychologische wortels van geloof. Ook al gelooft hij zelf niet meer, hij wil het fenomeen religie toch met een open blik benaderen en ziet religieuze ervaringen als een positief verschijnsel.

Extase schreef hij tijdens een verblijf, eerder dit jaar, aan Stanford University in de Verenigde Staten. Hij onderzocht allerlei heftige religieuze, mystieke ervaringen. Op de achterflap stelt hij een prikkelende vraag: 'Was dit God of Satan die ons probeerde te misleiden? Of was er sprake van massapsychose?' Van Elk onderzocht dit niet op de gebruikelijke, afstandelijke wetenschappelijke manier. Hij heeft allerhande religieuze en geestverruimende verschijnselen zelf uitgeprobeerd.

Waarom koos u *Extase* als titel?

'Extase is voor mij de essentie van een spirituele of religieuze ervaring. Je stijgt boven jezelf uit.'

Dus de kern van geloof ligt in het gevoel?

'Er is ook een rationeel element. Veel mensen die een religieuze ervaring hebben, krijgen het idee dat ze dieper inzicht krijgen in hoe de wereld werkt. "Nú begrijp ik werkelijk hoe het zit." Extase is het licht zien. De apostel Paulus hoort ineens Gods stem en begrijpt: ik moet het over een andere boeg gooien.'

Hoe verhoudt *Extase* zich tot uw vorige boek, *De gelovige geest*?

'In dat vorige boek behandelde ik alle belangrijke theorieën over waarom mensen geloven. Ik schreef op basis van tekstboeken. Mijn nieuwe boek is meer doorleefd. Het is een verhaal geworden over wat ik zelf op het spoor ben gekomen in onderzoek en eigen ervaringen. Het is persoonlijker. Dit boek ligt dicht bij mezelf.'

De ondertitel verwijst naar het experiment met de Godhelm. Wat is dat?

'Het gaat om een brommerhelm waarin spoelen zijn aangebracht, waardoor er een elektromagnetisch veld ontstaat. Mensen die de helm op hun hoofd hebben, zouden, als die aanstaat, mystieke ervaringen krijgen. Dat komt doordat dit veld de temporaalkwab stimuleert. Mensen kunnen daardoor een andere aanwezigheid ervaren of zien engelen.'

Wat doet een temporaalkwab?

'De temporaalkwab is betrokken bij veel functies, zoals taal, geheugen en waarneming. Als deze niet goed werkt, bijvoorbeeld als iemand epilepsie heeft, ziet men een verband met bijvoorbeeld het hebben van religieuze visioenen of het horen van Gods stem.'

De Godhelm roept ook kritiek op, schrijft u. Wat houdt die kritiek in?

'De vraag is of die helm iets doet, of dat mensen een religieuze ervaring krijgen omdat wij vooraf vertellen dat dit zal gebeuren. Er zijn ook experimenten geweest met placebo-helmen. We vertelden dat de helm in staat was om het brein te stimuleren, maar dat was niet zo. Toen bleek dat als we zeiden dat de helm aan stond, mensen allerlei ervaringen hadden – uiteenlopend van gevoelens van aanwezigheid, het horen van stemmen, uitstijgen boven zichzelf of buitenlichamelijke ervaringen.'

Je verleidt mensen om zichzelf voor de gek te houden?

'Dat niet. Doordat je mensen afzondert van hun omgeving, isoleert, en vertelt wat ze kunnen verwachten, hebben ze wel degelijk echte ervaringen.'

Is wat die mensen zien ook echt? Of kunt u daar als wetenschapper niets over zeggen?

'Het laat vooral zien hoe verwachtingen je waarnemingen beïnvloeden. Mensen zijn in deze tijd zo gefascineerd door wat de neurowetenschappen kunnen bieden, dat ze overtuigd zijn dat zo'n helm hen in contact kan brengen met het hogere.'

Dat klinkt als een gelovig vertrouwen.

'Absoluut. Ik denk dat de neurowetenschap voor sommige mensen een nieuwe religie wordt. Ze vertrouwen op de onbegrensde mogelijkheden van de wetenschap om ons brein op te peppen.'

Zijn er ook mensen die door bijvoorbeeld die Godhelm tot geloof gekomen zijn?

'Ik denk van niet. De mensen die de sterkste ervaringen hadden met de Godhelm waren al religieus en waren daar ook erg vatbaar voor. De helm heeft geen langdurige effecten, denk ik. In Denemarken waren er wel mensen die maanden na dato nog onder de indruk waren van deze ervaringen.'

Zijn sommige mensen meer vatbaar voor bovennatuurlijke ervaringen dan andere?

'Ja. Dat heeft te maken met het begrip 'suggestibiliteit', dat verwijst naar de mate waarin mensen zich overgeven of beantwoorden aan bepaalde verwachtingen. Als je mensen vertelt dat ze een bepaalde verandering moeten verwachten, is de kans groot dat zij die ook menen waar te nemen. En als ze die verandering niet echt zien, zullen ze soms toch zeggen dat ze het wel zien. Ze denken dan "ik zal wel gek zijn, dat ik niks zie" en geven een sociaal wenselijk antwoord. Dat maakt het lastig om dit soort dingen te onderzoeken: je weet nooit wat mensen echt ervaren en wat verhalen achteraf zijn. Sommige mensen laten zich ook makkelijker in suggesties meenemen dan andere.'

Zijn dat de meer gelovige mensen onder ons?

'Niet per se. Suggestibiliteit kan ook gaan over andere dingen, zoals gevoeligheid voor het placebo-effect of hypnose. Bij gebedsgenezing en paranormaalbeurzen speelt het ook een rol.'

Zijn al dit soort ervaringen volgens u niet gelinkt aan het bovennatuurlijke, maar 'slechts' processen in de hersenen, zoals onder anderen Dick Swaab beweert?

'Ik ben gepokt en gemazeld in dat neurowetenschappelijke denken van "wij zijn ons brein". Ik wil zelf een open blik hebben, maar merk dat het ook heel sterk in mijn denken zit om dingen te reduceren tot hersenactiviteit. Dus als je echt doorvraagt, kom ik tot de conclusie dat we bijna alle religieuze ervaringen kunnen verklaren uit hoe ons brein werkt, op basis van algemeen psychologische theorieën. Daarmee kan veel, zo niet alles wegverklaard worden. De vraag of God bestaat, onttrekt zich echter aan de wetenschap.'

U gelooft niet, maar toch vindt u het belangrijk dat mensen weten dat religieuze ervaringen een positieve invloed hebben. Waarom?

'Onderwijs op de universiteit gaat heel veel over kennis, maar niet over ervaringen. Soms krijg ik hier het gevoel dat ik een brein op pootjes ben. Maar ik ben toch ook een mens met ervaringen en emoties. Dat krijgt op deze plek te weinig aandacht. Terwijl het wel dingen zijn die belangrijk zijn voor mij en die betekenis geven aan mijn leven.'

Heeft iedereen wel eens een religieuze ervaring?

'Aan de Universiteit van Amsterdam zegt 95 procent van de studenten niks te geloven. Toen zij een persoonlijke religieuze ervaring moesten omschrijven, bleek echter dat velen de werkelijkheid wel eens compleet anders hadden ervaren.

Bijvoorbeeld door gebruik van de drug lsd. Door deze ervaringen denken zij dat er toch meer is tussen hemel en aarde. Aan de andere kant zijn er ook mensen die zeggen: ik vind het fascinerend te ervaren hoe het brein werkt, maar ik ben er geen snars geloviger van geworden.'

U bent van huis uit evangelisch. Heeft u zelf sterke religieuze ervaringen gehad?

'Zeker: gevoelens van Gods aanwezigheid, zijn stem horen. Ik was ook in de kerk actief als muzikant en worshipleider en later bij de jeugdkerk. Daar had ik de ervaring dat God me als instrument gebruikte om mensen in vervoering te brengen en iets mee te geven van het geloof.'

De manier waarop u in 2006 van uw geloof afviel, klinkt als een klassieke bekeringservaring.

'Ja: ik zat thuis, op een donkere winteravond en ineens vielen de schellen me van de ogen.'

Was dat een reactie op de wereld waar u uit kwam?

'Nee. Ik was 25 en had de meest heftige geloofsconflicten al achter de rug. Ik was actief in een christelijke gemeente en mijn vrienden en

familie kwamen uit die wereld. Ik zat er heel diep in, speelde bijvoorbeeld in de Psalmen voor Nu-band. Ik was net getrouwd, ons eerste kind was op komst. Het was onhandig om van mijn geloof af te vallen.'

Is er een situatie denkbaar waarin u weer gelovig wordt?

'Dat zou dan toch via de ervaring moeten gaan. Met studenten was ik onlangs bij een dienst van de Hillsong Church in Amsterdam. Ik was helemaal overweldigd door de presentatie. Het is een krachtige beleving waarbij je wordt opgetild. Toen de band begon te spelen, gingen de handen in de lucht en heel veel mensen begonnen spontaan te huilen. Daar kan ik me in herkennen. Dat is zo emotioneel, dat doet zo'n beroep op de collectieve beleving. Dat vind ik mooi. Maar als dan de predikant het podium op komt en een verhaal begint over het huwelijk als hoeksteen van de samenleving en over hoe verkeerd homofilie is, dan haak ik af. De beleving is mooi, maar geen haar op mijn hoofd die eraan denkt me bij zo'n gemeenschap aan te sluiten.'

Dus als er een predikant zou zijn die u beter te verteren vindt, zou het misschien wel werken?

'Ik ben daar niet naar op zoek. Je hebt in Amsterdam de atheïstenkerk, voor mensen die groepsgevoel willen. Ik zoek zelf helemaal geen gemeente. Ik vind het eerder bedreigend, want dan wordt er weer van alles van je verwacht.'

U zat voorafgaand aan uw studie filosofie en psychologie op de Evangelische Hogeschool. Heeft dat u als gelovige student geholpen?

'Het heeft me door vijf jaar studie geholpen. Daarna ben ik echter heel diep ondergedompeld in de psychologie en de neurowetenschap en raakte ik mijn geloof kwijt. Ik ken echter genoeg slimme jongens die dezelfde intellectuele bagage meedragen, maar daar niet door in twijfel zijn gebracht.'

De neurowetenschap stelt dat er los van het tastbare, materiële, niets kan bestaan. Speelde dat een hoofdrol bij uw ommekeer?

'Dat was heel belangrijk. Ik vond het heel moeilijk me voor te stellen dat er van ons iets blijft voortbestaan na onze dood. Daarnaast is nog steeds niet duidelijk hoe ons bewustzijn tot stand komt. Dat blijft een mysterie. Hoe kan het dat we dingen ervaren? Hoe kan het dat je met psychedelische middelen de meest bizarre trips kunt hebben? Door drugs zie je een andere werkelijkheid. De meeste mensen in mijn onderzoek waren er ook van overtuigd dat die gidsen en engelen die ze zien ook werkelijk bestaan.'

U heeft dat zelf ook ervaren, bijvoorbeeld met het geestverruimende middel ayahuasca dat in onder andere Peru gebruikt wordt.

'Je kunt op allerlei manieren geestverruimende sfeertjes creëren, maar wat ayahuasca doet is veel heftiger ... dat zet je wereld op z'n kop. Terwijl je eerst nog naar een tafel kijkt, ben je later ineens in de tafel zelf, omdat je getransporteerd bent. Dat is bizar. Je ziet de dingen die je hoort en je hoort de dingen die je voelt. Dat zijn zulke vreemde ervaringen. Dat is geen suggestie. Door allerlei nieuwe connecties die in ons brein gemaakt worden is dat behoorlijk indrukwekkend.'

Brengt dat, of brengt het optreden van wonderen, u nooit aan het twijfelen?

'Nee. Op basis van waarschijnlijkheidsrekening moet je tot de conclusie komen dat dit kan gebeuren, ook al is het niet verklaarbaar. Het is wetenschappelijk gezien aannemelijk dat je soms onverklaarbare dingen tegenkomt.' ■

Naar aanleiding van Extase

Michiel van Elk. Uitg. Boom, Amsterdam 2017. 208 blz. € 20

Copyright © 2017 Nederlands Dagblad, gerealiseerd door [Liones](#)